

Одінцова, А. М. Метод казкоаналізу в дослідженні етнічної ідентичності [Текст] / А. М. Одінцова // East European Journal of Psycholinguistics. – Lutsk : Lesya Ukrainka Eastern European National University, 2015. – Vol. 2, No 2. – P. 135-144.

Анастасія Одінцова

Херсонський державний університет

asyaodin@mail.ru

## МЕТОД КАЗКОАНАЛІЗУ В ДОСЛІДЖЕННІ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті викладено результати дослідження етнічної ідентичності методом казкоаналізу. Розкрито специфіку та ознаки феномену етнічної ідентичності, яке характеризується усвідомленням своєї приналежності до певної етнічної спільності. Теоретично й емпірично обґрунтовано ефективність застосування методів казкотерапії та, зокрема казкоаналізу, у дослідженні етнічної ідентичності. Феномен етнічної ідентичності у статті досліджується за характером описаних у авторській казці взаємовідносин між образами самості досліджуваного та образу країни в якій він мешкає. Задля досягнення мети дослідження, була створена спеціальна інструкція для написання опитаними казки про зустріч двох героїв – образу самості та України. В основній частині статті наведено й описано розроблений алгоритм аналізу казкового сюжету. Висвітлено результати емпіричного дослідження, у якому взяли участь студенти віком від 18 до 20 років. Аналіз результатів дослідження дав можливість виокремити найхарактерніші образи України, а саме образ калини й рушника, та неповторні оригінальні образи – верба, соняшник, вітер. Було проаналізовано символіку зазначених образів у фольклорі та народних традиціях. Визначено різновиди ставлень опитаних до цих образів, а саме налагодження дружніх стосунків, бажання захистити, допомогти. У статті наведений приклад аналізу казкового матеріалу за авторським алгоритмом. Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше на емпіричному рівні було використано наративний аналіз, а саме метод казкоаналізу, з метою дослідження етнічної ідентичності. Отримані результати можуть бути використані для подальших психолінгвістичних досліджень, розробки діагностичного та терапевтичного інструментарію.

**Ключові слова:** етнічна ідентичність, ідентифікація, казкотерапія, казкоаналіз, самість особистості.

### **Одинцова Анастасия. Метод сказкоанализа в исследовании этнической идентичности.**

В статье изложены результаты исследования этнической идентичности методом сказкоанализа. Раскрыта специфика и признаки феномена этнической идентичности, которые характеризуются осознанием своей принадлежности к определенной этнической общности. Теоретически и эмпирически обоснована эффективность применения методов сказкотерапии и, в частности сказкоанализа, в исследовании этнической идентичности. Феномен этнической идентичности в статье исследуется по характеру описанных в авторской сказке взаимоотношений между образами самости исследуемого и образа страны в которой он проживает. Для достижения цели исследования, была создана специальная инструкция для написания опрошенными сказки о встрече двух героев – образа самости и Украины. В основной части статьи приведен и описан разработанный алгоритм анализа сказочного сюжета. Представлены результаты эмпирического исследования, в котором приняли участие студенты в возрасте от 18 до 20 лет. Анализ результатов исследования позволил выделить наиболее характерные образы Украины, а именно образ калины и рушныка, и неповторимые оригинальные образы – ива, подсолнечник, ветер. Было проанализировано символику указанных образов в фольклоре и народных традициях. Определены виды отношений опрошенных к этим образам, а именно налаживание дружеских отношений, желание защитить, помочь. В статье приведен пример анализа сказочного материала согласно авторскому алгоритму. Научная новизна работы заключается в том, что впервые на эмпирическом уровне было использовано нарративный анализ, а именно метод сказкоанализа, с целью исследования этнической идентичности. Полученные результаты могут быть использованы для дальнейших психолингвистических исследований, разработки диагностического и терапевтического инструментария.

**Ключевые слова:** этническая идентичность, идентификация, сказкотерапия, сказкоанализ, самость личности.

### **Odintsova Anastasiia. Method of fairy-tale analysis in the ethnic identity research.**

The article presents the results of the ethnic identity research by method of fairy-tale analysis. It deals with the particular characteristics and factors of the phenomenon of ethnic identity, characterized by awareness of belonging to a certain ethnic group. The effectiveness of the appliance of methods of fairy-tale therapy and in particular fairy-tale analysis in the ethnic identity research has been proved theoretically and empirically. The phenomenon of ethnic identity in article is examined by the nature of relationship between the images of the selfishness of the person under investigation and the image of the country in which he/she resides, described in the author's fairy-tale. To achieve the objective of the research, a special instruction was created for writing a fairy-tale by the interviewed about meeting of two characters - the image of selfishness and Ukraine. The developed algorithm of fairy-tale story analysis is given and described in the main part of the article. The results of empirical research, which

was attended by students aged 18 to 20 years, have been presented. The analysis of the research results made it possible to distinguish the most typical images of Ukraine, namely the image of kalyna (arrowwood) and rushnyk (towel), and unique original images – willow, sunflower, wind. The symbolism of the stated images in folklore and folk traditions has been analysed. The varieties of attitude to these images of interviewed, namely establishing friendly relations, desire to protect and help, have been defined. This article provides an example of the fairy-tale material analysis by author's algorithm. The scientific novelty of the paper is that the narrative analysis, namely method of fairy-tale analysis with the purpose of ethnic identity research has been used at the empirical level for the first time. The obtained results can be used for further psycholinguistic researches, development of diagnostic and therapeutic instrumentarium.

**Keywords:** ethnic identity, identification, fairy-tale therapy, fairy-tale material analysis, self identity.

## **Вступ**

Казка – це універсальне сховище родової історії, культури, звичаїв та настанов. Перші казки з'явилися тисячі років тому та передавалися в усній формі і лише з XVII століття їх почали записувати. Вони мали багато функцій: розважальну, повчальну, слугували для збереження та передачі пам'ятних історій. До нашого часу народні казки «дійшли» у видозміненому вигляді, і лише знання та вміння розшифрувати символи скриті у казці, дає змогу зрозуміти закладений у ній сенс та послання яке вона у собі несе.

Згідно з юнгіанськими аналітиками, колективне несвідоме зберігає у своїй пам'яті загальнолюдські знання, у вигляді форм, образів та символів. Кожна окрема людина навіть не маючи наукових знань відповідно до трактування певного символу, інтуїтивно обере саме той який їй потрібен для самовираження. Ця ідея була перенесена психоаналітиками на трактування символіки у казкоаналізі, пісковій терапії та арт-терапії загалом.

Використання непрямой літературної форми казки, притчі, метафори, байки дає змогу подолати бар'єр психологічного захисту людини. Ось чому, ми вважаємо, що з метою дослідження етнічної ідентичності буде доречним використати методи казкоаналізу. Адже символи які будуть обрані

досліджуваними для самовираження, при психологічному трактуванні нададуть більш повну інформацію, у порівнянні з іншими методами.

*Мета статті* – теоретично обґрунтувати й емпірично дослідити використання казки як психологічного методу у дослідженні етнічної ідентичності.

В світлі останніх подій, що трапилися в Україні, проблема етнічної ідентичності постає особливо гостро. Уявлення про своє етнічне коріння формується під впливом знань які має індивід стосовно історії та культури своєї Батьківщини. Економічне та політичне становище країни теж має вплив на формування етнічної самосвідомості. Молодь завжди більш гостро реагує на зміни в середині суспільства, ось чому ми вирішили дослідити феномен етнічної ідентичності саме на цій віковій групі.

Феномен ідентичності розглядається в руслі таких напрямків, як психологія свідомості (James 2000), психоаналіз (Freud 1991, Erikson 2006), гуманістична психологія (Maslow 1967, Rogers 1990), когнітивна психологія (Tajfel 1982). В рамках символічного інтераціоналізму (Cooley 1994, Mead 2000) була виявлена роль соціальних відносин у формуванні ідентичності та доведена її визначеність соціальними умовами. В роботі Дж. Міда, ідентичність була представлена як діалог, що народжується в соціальному досвіді. У теорії соціального конструктивізму П. Бергер і Т. Лукманн представляють ідентичність не тільки як соціальний конструкт і результат соціалізації особистості, але й обґрунтовують залежність ідентичності людини від конкретного суспільства (Berger, Luckmann 1995). Крім того, у цих дослідженнях обґрунтовується факт бінарності ідентичності через виділення в структурі ідентичності «індивідуального» і «соціального» рівнів.

Етнічна ідентичність – це один з найстійкіших історичних видів соціальної ідентичності, що є результатом пізнавально-емоційного процесу самовизначення людини (спільності) в соціокультурному просторі і характеризується усвідомленням своєї приналежності до певної етнічної спільності, а також

розуміння, оцінювання й переживання свого членства в ній (Muhlynkina 2011).

Етнічна ідентичність формує:

- стійке відчуття «ми»;
- бачення світу і життя за принципом «ми–вони», «свої–чужі»;
- певне ціннісне ставлення людини до себе, інших людей, суспільства і світу в цілому;
- тип самовизначення індивіда в соціальному просторі;
- світогляд і спосіб життя людини.

Згідно з сучасною дослідницею Мухлінкіною Ю.В., основними ознаками етнічної ідентичності слід визнати: володіння рідною мовою; співзвуччя духовності етносу, наявність певної спрямованості світогляду, соціальних якостей, освоєння духовної культури етносу (наукових знань, вірувань, норм моральності, художніх та естетичних досягнень та ін.); включеність у господарську діяльність народу; спільність психічного складу; слідування національним традиціям, звичкам, обрядам, святам; усвідомлення свого зв'язку з культурою народу, готовність діяти в її інтересах (Muhlynkina 2011). Ці властивості знаходяться в складному діалектично суперечливому взаємозв'язку, їх набір, ступінь прояву та важливість тих чи інших атрибутів носить конкретно-історичний, соціально зумовлений характер.

### **Процедура дослідження**

У нашому дослідженні психолінгвістичний потенціал казки реалізується на основі емпіричного дослідження Л. Засекіної, що полягало в обґрунтуванні використання українських прислів'їв і приказок у когнітивно-поведінковій терапії. Казка так само як і прислів'я, приказки та метафори «служує своєрідним сховищем національно-культурної пам'яті та етнічною пам'яткою щодо поведінки у різних життєвих контекстах» (Zasyekina 2014: 117).

В основу дослідження покладено таке *припущення*: феномен етнічної ідентичності можна дослідити за характером описаних у авторській казці

взаємовідносин між образами самості досліджуваного та образу країни в якій він мешкає. Ми можемо стверджувати про прийняття та ідентифікацію себе як українця, у випадках коли між героями казки налагоджуються позитивні стосунки – дружба, кохання, взаємодопомога та взаємна підтримка. І навпаки, у випадках ворожих, конкурентних чи дистантних стосунків, можемо стверджувати про ускладнення етнічної ідентифікації, можливий внутрішній конфлікт на ґрунті кризи етнічної ідентичності, несхвалення політичної ситуації в країні тощо.

З метою підтвердження висунутого припущення, ми розробили інструкцію – особливу умову, до написання казки.

По-перше, для того щоб ввести у авторську казку образ країни, ми попередньо попросили досліджуваних назвати асоціацію на слово-стимул «Україна». Таким чином, ми отримали одного з головних героїв казки. Далі, досліджувані назвали другого героя, який у них асоціюється з собою, тобто образ самості. Таким чином ми отримали образи двох головних героїв.

По-друге, ми позначили основну тему казки, надавши досліджуваним інструкцію, написати казку у вільній формі про зустріч цих двох героїв та замалювати найяскравіший момент казки.

За правилами казкотерапії, авторська казка пишеться на білому аркуші олівцем. Виконання цієї умови підвищує творчий потенціал учасників, полегшує процес «спілкування з власною підсвідомістю» та є додатковою діагностичною інформацією, адже дає змогу побачити натиск при написанні деяких слів.

Таким чином ми задали певні критерії, за якими згодом зробили психологічний аналіз.

### **Обговорення результатів**

Аналіз отриманих результатів проводився за спеціально розробленим алгоритмом, який включав у себе наступні пункти:

1. Опис образу головного героя, його психологічних характеристик – відображає самість автора казки. За К. Юнгом, самість – це архетип єдності та

цілісності, серцевина особистості навколо якої організовані та об'єднані усі інші елементи (Jung 2001).

2. Опис образу України та символу який її представляє. Згідно з аналітичною психологією, символ несе в собі інформацію як із індивідуального несвідомого (ті уявлення які має про цей символ сама особа), так із колективного несвідомого (загальнонаціональні традиції та трактування).

3. Стосунки між героями.

- Хто ініціатор зустрічі? Чи проявляє самість автора цікавість до образу країни, чи ця зустріч відбувається з примусу, за наказом чи на чиєсь прохання.
- Емоційне забарвлення першої зустрічі: приємне чи неприємне.
- Характер взаємовідносин, які виникли між героями: дружба, кохання, домінування-підпорядкування, конкуренція, боротьба, ворожнеча.

У нашому дослідженні взяли участь студенти Херсонського державного університету віком від 18 до 20 років у кількості 20 осіб. Отже, проаналізувавши авторські казки та малюнки студентів, ми отримали наступні результати.

Окремо зупинимося на аналізі образу України. Символ, який зустрічається майже у всіх казках – калина, був зображений у вигляді молодої дівчини Калини, куща або вітки калини. У слов'ян, калина здавна символізувала дівочу красу, молодість, здоров'я, радість і веселощі. У будинках червоний кут хати часто був прикрашений кетягами калини. Вважалося, що червоні ягоди цього куща вбережуть домочадців від нечистої сили й пристриту. Калина вважалася весільним деревом, жоден весільний обряд не обходився без калини. Букети з гілок цього куща з ягодами, ставили на весільний стіл перед нареченим і нареченою в знак побажання довгого і щасливого сімейного життя. Ягодами калини прикрашали коровай та інші страви, вінок з калини був на голові нареченої. В Україні калина є одним із символів Вітчизни, патріотизму, любові до Батьківщини.

Другий символ, який зустрічається у декількох казках – це рушник. Цей образ був зображений у чотирьох казках, й приймав вигляд символу оберегу, головної умови для початку весни та дороговказу. Що стосується національної символіки рушника, треба звернути увагу на те, що здавна кожна оселя в Україні була прикрашена рушником. Хата без рушників, казали в народі, що родина без дітей. Вишитий рушник створює настрій, формує естетичні смаки, є взірцем людської працьовитості. З рушником, як і з хлібом, приходили до породіллі, ушанували появу немовляти в родині, з рушником виряджали в далеку путь батька чи сина, чоловіка чи коханого, одружували дітей, зустрічали рідних і гостей, проводжали людину в останню путь, ним прикривали хліб на столі. Рушник пройшов крізь віки і нині символізує чистоту почуттів, глибину безмежної любові до своїх дітей.

Серед оригінальних символів які були використані лише в одній казці, були наступні: верба, соняшник та вітер.

Образ верби присутній у народному фольклорі. Значення цього дерева частково було перенесено в християнство (свято Вербної неділі). Верба символізує весну та сонце. Слов'яни вірили – міцна верба захищає від стихійних лих, нечистої сили, але стара («клята»), як вважали в деяких районах України, Сербії та Польщі, може стати притулком нечисті. Верба за багатьма віруваннями допомагала зберегти і повернути здоров'я. Під час виконання психодіагностичних методик, вербу частіше малюють жінки, ніж чоловіки. При аналізі малюнків людей, які малюють «плакучу вербу», фахівці часто відзначають у них нестачу енергії, прагнення до твердої опори, труднощі в ухваленні рішень, пошук позитивних контактів. Деякі дослідники відзначають фіксацію на минулому досвіді й депресію. У казці досліджуваної верба – це дерево у якому живе чарівний дух, що описаний у вигляді молодої гарно вбраної дівчини. Вона як матір пригортає головну героїню, голубить та дає сил вирушати далі у життєву мандрівку.



Соняшник – це символ безсмертя, він народжується знову зі свого насіння та продовжує жити далі. У національній символіці це символ сонця, праці й достатку, сили і добробуту.

Незвичайний символ, який був описаний у казці однієї з учасниць – це вітер, адже казки про природні явища зустрічаються досить рідко, й більш характерні для країн Азії (Японії, Китаю, Кореї). У казці, Вітер – сильний та незалежний король країни, жителі якої живуть у злагоді, та коли починається пожежа, він не може власними силами її загасити й робить тільки гірше.

Таким чином, у авторських казках наших досліджуваних, частіше зустрічаються образи калини та рушника. Ми інтерпретуємо ці символи, як якості сили, самодостатності, здатності підтримувати інших, лікувати та оберігати. Проте, у випадках, коли калину зображали як молоду дівчину, символ був трансформований у слабку, незахищену дівчину, яка потребує допомоги та захисту. Такий сюжет обрали двоє досліджуваних чоловічої статі. Тема захисту молодої дівчини є характерною для казок юнаків.

Взаємовідносини між головними героями поділяються на три види.

1. Герой самоті намагається захистити героя, що символізує Україну: голуб викрадає вітку калини та повертає на рідну землю; Іван Царевич перемагає у битві лихого Анаксимандра, визволяє Калину та одружується на ній, та тому подібне.

2. Герой самоті виступає у ролі помічника: Вода допомагає Вітру загасити пожежу; дуб захищає калину від сильних вітрів, та тому подібне.

3. Між героями виникає дружба: Кішка йде до Верби на руки й спокійно засинає; з тих пір соняшник та дівчинка були завжди разом, та тому подібне.

У якості прикладу наведемо одну з авторських казок та зробимо її психологічний аналіз. Текст казки, зі згоди автора, наведено дослівно.

*Было это давным-давно, а может быть и не так давно. Процветало одно государство, все в этой стране были счастливы, не было бедности, везде царили смех и улыбки. И во всем этом был один маленький секрет – это была веточка*

*калины, она защищала страну от всех бедствий. Все так и было хорошо, если бы не одно но ... Одной прекрасной звездной ночью в скарбницу, где хранилась эта веточка калины вломился злой огромный медведь и украл калину.*

*В государстве тут же пропало солнышко, небо заволокли огромные, черные тучи, на страну упал мрак, холод, град, голод, начали умирать мирные жители.*

*Много смельчаков отправлялись за спасением веточки, но все они погибли. Никто не знает сколько бы это продолжалось, но однажды в мрачном небе запархал голубь, и улетел в направлении государства, от куда шли все беды – в страну медведя.*

*Голубь перед самым носом забрал у медведя веточку калины и поднялся в высь. Как не рычал, как не злился медведь, но он никак не мог отобрать калину.*

*Каким же было счастье жителей государства, когда они увидели летящего в небе голубя с веточкой калины в клюве. За летящим голубем небо становилось чистым, мирным.*

*Очень вскоре в государстве все наладилось, жизнь потекла тем же ручьем, что и была раньше.*

При аналізі казки перш за все звертаємо увагу на символіку головних героїв, а саме вітку калини та голуба.

В загальнолюдській символіці, голуб – птах миру, вісник богів. Після закінчення Другої світової війни, Всесвітній Конгрес прихильників миру обрав своїм символом, зображеного П. Пікасо, голуба з оливковою віткою у дзьобі. В казці досліджуваної цей образ трансформовано у голуба з віткою калини в дзьобі, проте ми вважаємо що ці символи тотожні.

Образ вітки калини у казці представлено в вигляді оберегу країни, гаранта добробуту та миру. Вона дуже цінна та бажана для негативного героя казки, її повернення супроводжується відновленням щасливого життя в країні. Авторка зобразила цей момент у своєму малюнку. Проаналізувавши який, можемо

припустити, що майбутнє ввижається їй страшним та тьмяним, проте зараз вона сповнена надії.

Ініціатором зустрічі двох героїв виступає самість особистості. Голуб виконує роль захисника вітки калини, повертає її до дому. Між ними налагоджуються позитивні стосунки й більш того, голуб і вітка калини поєднуючись трансформуються в один символ який, як було зазначено вище, символізує бажання миру.

Таке поєднання двох героїв, ми трактуємо як символічне представлення етнічної ідентифікації, прийняття себе у ролі українця та духовного досвіду етносу. Проте слід відмітити мову написання авторської казки. Згідно з Мухлинкіною Ю.В. однією з ознак етнічної ідентичності є вільне володіння рідною мовою. Для жителів півдня України, ця проблема досі залишається актуальною. Ми відмітили, що з двадцяти авторських казок лише чотири були написані українською мовою.

## **Висновки**

Отже, ідентичність – це суб'єктивне одухотворене відчуття тотожності і цілісності; це не певна незмінна, раз і назавжди отримана чи успадкована характеристика особистості, навпаки, її природа – процесуальна, динамічна, тобто, змінна.

Ми пропонуємо використовувати у якості методу дослідження етнічної ідентичності, поруч з такими методами як опитання й анкетування, казкоаналіз. Цей метод має ширші можливості, більш інформативний та глибинний.

Узагальнюючи отримані результати, відзначимо: відсутність кризи етнічної ідентичності у всіх опитаних; сповнений надії та віри погляд у майбутнє; позитивне зображення образу України (сильна, гарна, добра, мудра, символ оберегу).

Перспективним вважаємо подальше дослідження методу казкоаналізу для вивчення актуальних суспільних питань.

## **Література**

### **References**

1. Berger P., Luckmann T. (1995). Social'noe konstruirovaniye real'nosti. Traktat po sociologii znaniya [The social construction of reality. A treatise on the sociology of knowledge]. Moscow: Medium.
2. Cooley Ch. (1994). Social'na samist' [The social self]. Moscow: MSU.
3. Erikson E. (2006). Identichnost'. Junost' i krizis [Identity. Youth and Crisis]. Moscow: Progress.
4. Freud S. (1991). Massovaya psihologiya i analiz chelovecheskogo "Ja" [Mass Psychology and the Analysis of the "I"]. Tbilisi: Merani.
5. James W. (2000). Vvedeniye v filosofiyu [Introduction to Philosophy]. Moscow: Respublika.
6. Jung, K. (2001). Arkhetip i Simvol [Archetype and Symbol]. Moscow: Akademicheskiiy Proekt.
7. Maslow A. (1967). A theory of metamotivation: the biological rooting of the value-life. *Humanistic Psychol*, 7, 93–127.
8. Mead G. (2000). Duh, samist' i suspil'stvo. Z tochky zoru social'nogo biheviorysta [The spirit, self and society. In terms of social behaviorist]. K: Ukrai'ns'kyj centr duhovnoi' kul'tury.
9. Muhlynkina, Ju. (2011). Jetnicheskaja identichnost': sushhnost', sodержanie i osnovnye tendencii razvitija [Ethnic identity: the nature, content and development trends]. Moscow: Labirint.
10. Rogers N. (1990). Tvorchestvo kak usileniye sebja [The creativity as strengthening itself]. *Voprosy psihologii*, 1, 164–168.
11. Tajfel H. (1982). Social'naja identichnost' i mezhhruppovyie otnosheniya [The social identity and intergroup relations]. Moscow: Labirint.
12. Zasyekina, L. (2014). Ukrai'ns'ki prysliv'ja i prykazky yak psyholingvistychnyj resurs kognityvno-povedinkovoi' terapii' tryvoznyh rozladiv [Ukrainian

Proverbs and Sayings as Psycholinguistic Resource of Cognitive and Behavioral Therapy of Anxiety Disorders]. *Psychological Prospects*, 24, 112–124.